

STUDII DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A ROMÂNILOR

CONTEXTUL INTERNAȚIONAL AL EVOLUȚIEI BASARABIEI ÎN CADRUL ROMÂNIEI INTERBELICE

Dr. hab. Nicolae ENCIU

The international context of the evolution of Bessarabia within the inter-war Romania

Summary

Based on a wide and varied range of historical sources, the present study follows the international context of the evolution of Bessarabia within the inter-war Romania. Topics covered include: the Bessarabia issue at the Paris Peace Conference and the international recognition of Bessarabia's union with Romania; subversive movement in inter-war Bessarabia; the signing of the Soviet-German Non-aggression Treaty of August 23, 1939 and its consequences; the final Soviet notes of June 1940 and the transformation of Bessarabia into Moldovan RSS.

Keywords: *The question of Bessarabia, inter-war Romania, international context, subversive movement, Paris Peace Conference, Romanian-Soviet relations.*

„...Vecinătatea cu Rusia – iată principiul de la care trebuie să pornească nu numai politica noastră spre Răsărit, dar toată politica noastră externă. Vecinătatea cu Rusia – nu sentimentele, nu afinitățile rasiale sau culturale, nu interesele economice comandă politica noastră externă. Merg cu acela, oricare ar fi el, care-mi dă mai multă certitudine că mă va apăra contra Rusiei, dar nu cu armele, căci sorții unui război cu Rusia sunt foarte problematici, chiar când în joc este cea mai puternică armată din Europa, ci prin mijloace pacifiste. Sunt sigur de Rusia, atâta vreme cât sunt mai tare pe terenul diplomatic și pe acela al alianțelor; din momentul în care s-a dezlănțuit războiul, partida poate fi socotită ca pierdută...”

Ion I.C. Brătianu (1864–1927)

„Cu cât va reuși mai bine să înlăture și să nimicească forțele de rezistență, politice și morale ale țării, cu atât temelia pe care se va sprijini va fi mai șubredă, cu atât căderea va fi mai grabnică, cu atât, la căderea sa, țara va rămâne mai slabă, mai lipsită de organizare, de vlagă, de puțință de reacțiune și de refacere. În clipa de față, primejdia care ne amenință nu e întrezărită decât de foarte puțini. (...) Va fi o prăbușire. Și țara va pierde, dintr-o singură dată, tot ce i-a rămas ca autoritate, ca organizare, ca

legătură între oameni, între instituții, între provincii... Lovitura va fi cu atât mai grea cu cât nemulțumirile sunt mai vii în toată țara – și cu cât crește o îngrijitoare pasivitate, o lipsă de interes și de reacțiune, în toate masele țărănești”.

Grigore Gafencu, Însemnări politice. 1929–1939
(însemnarea din 25 iunie 1931)

„Basarabia ne-a picat în gură ca o pară mălăiață, care însă ne-a rămas în gât. N-o s-o putem înghiți decât dacă cineva ne va da o puternică lovitură de pumn în ceafă. N-o putem asimila decât dacă o zguduire socială internă ne determină, vrând-nevrând, să acceptăm un regim politic care convine structurii și vecinătății sale cu Rusia (...). Dar nici dacă ne vom transforma radical nu vom fi siguri de Basarabia, atâta vreme cât nu vom ști să punem între Rusia și noi barajul unei alianțe care să-i ție pe ruși în frâu. Basarabia ne va da într-o zi de furcă. Până atunci ea ne va obliga la cheltuieli militare enorme care însă, în clipa conflictului nu ne vor folosi la nimic”.

Interviu acordat de prof. Nicolae Iorga ziaristului
I. Joldea-Rădulescu, confrate a lui P. Șeicaru (1936)

Epoca contemporană începe în Centrul și Sud-Estul european prin afirmarea în viața politică internațională a unor noi state ce și-au câștigat independența sau integritatea prin hotărâri naționale, fiind gata să le apere cu orice preț.

În cazul României, unirea s-a realizat treptat, prin hotărâri luate de fiecare provincie în parte. În numele poporului basarabean, Sfatul Țării hotărâse unirea la 27 martie / 9 aprilie 1918, cu 86 voturi pentru, 3 împotrivă și 36 abțineri. Cu unanimitate de voturi a făcut același lucru Congresul General al Bucovinei la 15 / 28 noiembrie 1918 și la 18 noiembrie / 1 decembrie 1918, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a votat, în întregul ei, alipirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului la Vechea Țară Românească (Documente 1995, 215-216, 335-341).

Sfatul Țării din Basarabia, Congresul General al Bucovinei și Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, prin modul lor de constituire, prin structură și atribuții, au fost învestite de popor să decidă în problema Unirii, în numele națiunii române din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Hotărârile luate au avut adeziunea întregii mase românești din toate provinciile istorice amintite. A afirmat-o întreaga masă electorală cu prilejul alegerilor de deputați, fiind consemnată în Credenționalele ce însoțeau deputații.

În ceea ce privește Basarabia, ea s-a integrat statului român prin exercitarea dreptului la autodeterminare, recunoscut chiar de guvernul bolșevic, ca susceptibil de a merge „până la separarea și constituirea de state independente” (Sofronie 1999, 110-111). Rezoluțiile din 27 martie și 27 noiembrie (prin aceasta din urmă renunțându-se la autonomia regională) ale Sfatului Țării – organ chemat să se pronunțe asupra problemei naționale – au dat o justă interpretare voinței majorității populației, care dorea integrarea în cadrul statului român.

Din considerentele expuse, s-a putut afirma că, prin voturile amintite, opinia publică europeană s-a aflat „în fața unui caz de aplicare a dreptului naționalităților de a dispune de ele însele (...), în fața unor voturi spontane ale unui grup național, care nu

există încă sub formă etatistă și nu are astfel un caracter juridic precizat” (Sofronie 1999, 111).

România întregită, creată prin forțele și sacrificiile poporului român într-un context internațional favorabil, va fi recunoscută oficial de întreaga comunitate mondială la Conferința de Pace de la Versailles – Paris, care și-a deschis lucrările la 18 ianuarie 1919, în prezența reprezentanților a 32 de state, cu delegații formate din 1-5 membri, însoțite de numeroși experți.

Istoria nu mai cunoscuse până la acea dată o altă conferință de pace de o asemenea amploare: la Paris erau prezenți peste 10.000 de delegați – oameni politici, diplomați, consilieri, experți etc., decizi ca, punând capăt pustiitorului măcel, să instaureze justiția și armonia între toate națiunile lumii.

Opera grandioasă căreia i s-a dedicat acest veritabil „Tribunal al popoarelor” era așezată pe principiile formulate de către președintele SUA, Woodrow Wilson, în cunoscutele sale „14 puncte”. Conform acestora, pacea trebuia „să se bazeze pe drepturile popoarelor, nu pe drepturile guvernelor (...); pe drepturile popoarelor, mari sau mici, slabe sau puternice – pe dreptul lor egal la libertate, securitate și autoguvernare” (Pavel 1993, 237). Marile puteri ale vremii, Anglia, Franța, SUA, Italia și Japonia – cu rol decisiv în luarea hotărârilor la Conferința de Pace – au insistat ca noua ordine mondială să se clădească anume pe aceste principii apte să garanteze fiecărui popor, mare sau mic, dreptul la viață națională proprie, la cooperare echitabilă în comunitatea mondială.

Lucrările Conferinței de Pace au fost deschise la 18 ianuarie 1919, de către președintele Franței, Raymond Poincaré. Pentru coordonarea lucrărilor Conferinței, s-a creat un „Consiliu Suprem”, format din reprezentanții celor cinci mari puteri aliate (Franța, Anglia, SUA, Italia și Japonia), pus sub președinția autoritarului jurist francez G. Clemenceau. Consiliul a creat 58 de comisii și subcomisii pe probleme, din juriști, economiști, militari, publiciști, geografi, industriași și experți financiari. La lucrările sale Consiliul Suprem era ajutat de „Consiliul celor zece”, format din șefii de guverne și miniștri de externe ai celor cinci mari aliați.

Delegațiile cele mai numeroase erau cele ale marilor puteri. Punând capăt tradiției ce interzicea șefului executivului american părăsirea teritoriului țării, președintele Woodrow Wilson s-a deplasat în capitala Franței în fruntea unei delegații în care erau incluși cei mai de seamă reprezentanți ai vieții politice, economice, științifice și militare americane¹. Același lucru se poate spune și despre delegațiile Franței, Marii Britanii, Italiei și Japoniei, ai căror membri nu lipseau din niciunul din organele de lucru ale Conferinței.

După aproape o jumătate de an de dezbateri, la 28 iunie 1919 se va semna Tratatul de la Versailles de către reprezentanții „Puterilor Aliate și Asociate” cu puterile învinse, Germania și Austro-Ungaria, făcute răspunzătoare pentru declanșarea războiului

¹ Printre aceștia figurau patru comisionari plenipotențieri – Robert Lansing, pentru problemele responsabilității războiului; Henry White, pentru problemele porturilor și căilor de comunicație; Edward House, pentru Comisia Ligii Națiunilor și generalul Tasker Bliss, pentru Consiliul Suprem de război (România 1983, 278-279).

(Tratat 1920). Pe baza acestui tratat considerat ca un cadru general, se vor încheia apoi, pe rând, tratatele separate cu Austria (la Saint-Germain, în 10 septembrie 1919 / 18 decembrie 1919), cu Bulgaria (la Neuilly, în 17 noiembrie 1919), cu Ungaria (la Trianon, în 4 iunie 1920) și cu Turcia (la Sèvres, în 10 august 1920). Se mai cer amintite Tratatul semnat la Paris între România, Anglia, Franța, Italia și Japonia, din 28 octombrie 1920, pentru granița României de răsărit, și Tratatul naționalităților semnat în același cadru, al Sistemului de la Versailles, la 9 decembrie 1919 (Știrban 1994, 3).

Puterile Aliate și Asociate semnatare ale Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, nu au găsit necesar și oportun, la acea dată, intrarea în tratative directe cu Rusia sovietică pe această temă, deși Cicerin, comisarul pentru afacerile străine ale Rusiei înștiința guvernul român că acceptă calea tratatelor pentru reglementarea problemei teritoriale dintre România și Rusia. Chiar și în această formă, Tratatul privind Basarabia se integra ansamblului de tratate internaționale de la Versailles – Paris din 1919-1920, care au consfințit desăvârșirea statului național unitar român prin voința liber exprimată a întregii națiuni române (Pavel 1993, 246).

Urmând cadrul general al Tratatului de la Versailles, tratatele de pace de la Saint-Germain, Neuilly și Trianon – care interesau nemijlocit România – cuprindeau o suită de clauze teritoriale și politice, militare și de granițe, clauze morale, economice și financiare. Drepturile României în fața Conferinței de Pace vor fi susținute de o importantă delegație condusă de Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de miniștri respectiv, mai târziu, de N. Titulescu. În componența ei se aflau N. Mișu, ambasadorul României la Londra, V. Antonescu, ambasadorul de la Paris, generalul C. Coandă, Alexandru Vaida-Voievod, C. Diamandi, fost ambasador la Petrograd, cărora li s-au adăugat în calitate de consilieri și experți: Alexandru Lapedatu, Ion Pelivan, Vasile Stoica, Neagoe Flondor, Gh. Crișan, C. Danielopol și Constantin Brătianu, ca secretar al delegației (Pavel 1993, 238).

Statele învinse în război vor semna respectivele tratate cu o vădită sau aparentă resemnare, în timp ce cele învingătoare cu mari speranțe pentru viitorul lor. Harta Europei arăta acum altfel, datorită acestora și a lucrărilor consiliilor speciale constituite în cadrul Conferinței de Pace. Spiritul de dreptate a învins. Statele naționale întregite sau nou formate își arborează drapelul. De aici decurge, în chip firesc, necesitatea ca toate acțiunile duse pe plan extern să izvorască și să fie purtate în numele și spre apărarea intereselor și integrității statelor naționale. Nimic nu putea fi pus și nici nu a fost pus înaintea acestui mare deziderat. De aici decurge trăsătura cea mai importantă a politicii externe a tuturor statelor ce-și legau existența sau integritatea de anul 1918: apărarea intereselor naționale și integritatea statală (Știrban 1994, 3).

Indiscutabil, România nu a făcut excepție de la acest mare deziderat. A fost încadrată cu toate puterile sale în acest efort. Mai mult ca atât: a fost întotdeauna în avangardă.

1. Chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris. Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România.

La Conferința care și-a deschis lucrările la 18 ianuarie 1919, România venea ca stat național unitar, constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. Actele fundamentale, cu valoare de lege, care legitimau acest statut erau hotărârile plebis-

citare din martie, noiembrie și decembrie 1918, precum și convențiile încheiate în august 1916 cu Antanta, în baza cărora România participase la războiul unității naționale (Marea Unire 1991, 150). În ceea ce privește Basarabia, recunoașterea ei ca provincie românească nu trezea nicio îndoială României, dacă luăm în considerație atitudinea Alianților.

Astfel, consimțământul Franței privind alipirea Basarabiei a existat încă din momentul intrării trupelor române în această provincie. Georges Clemenceau afirma, în ajunul deschiderii Conferinței, în legătură cu statutul României la viitoarele tratative, că „s-au petrecut evenimente de care nu putem să nu ținem cont și faptul că problema Basarabiei se va reglementa în favoarea României constituie un element care nu poate fi neglijat” (Recunoașterea 1986, 500).

La rândul lor, SUA, care s-au prezentat la Paris cu o impunătoare delegație, au opinat în documentul din 21 ianuarie 1919 a *Intelligence Section* din Comisia Americană de experți: „Se recomandă ca întreaga Basarabie să fie alipită la statul român. Basarabia a aparținut în trecut României și este predominant românească după caracterul ei etnic” (Marea Unire 1991, 147). Concluzia în cauză venea în urma cercetărilor efectuate de Inquiry Commission și memorandumului Cobb-Lippman din 28 octombrie 1918, care recunoșteau caracterul românesc al Basarabiei (Dobrinescu 1991, 78).

Un interes deosebit îl reprezintă și studiul elaborat de Foreign Office-ul britanic, la 10 februarie 1919. El recomandă ca în tratativele generale de pace de la Paris „să se recunoască Unirea deja împlinită a Basarabiei cu România”, invocând următoarele argumente: provincia făcuse parte până la 1812 din componența Moldovei; Sfatul Țării, ca instanță aleasă în mod democratic, declarase independența și stabilise condițiile de unire cu România; românii constituiau 60-65 % din populația Basarabiei (Dobrinescu 1993, 78).

Astfel se prezenta Unirea Basarabiei cu România în cercurile diplomatice aliate, însă evoluția tratativelor de la Paris au arătat că aceste concluzii favorabile veneau deseori în contradicție cu principiile oportunismului politic. Atitudinea contradictorie și, uneori, duplicitară în politica Marilor Alianți va genera multiple fluctuații.

Pe plan diplomatic, problema Basarabiei a fost pusă pentru prima oară în discuție la Conferința de Pace de la Paris în ziua de 8 februarie 1919, în Comisia pentru drepturile românești, unde și-au expus punctele de vedere delegații britanic (Sir Eyre Crowe), francez (Jules Laroche) și american (Clive Day).

Cel dintâi a insistat asupra înscrierii în tratatul privind Basarabia a principiului etnic și național, excluzându-se orice altă formulare. Laroche a subliniat, la rândul său, caracterul istoric și etnografic ce stătea la baza unirii Basarabiei cu România, răpită de ruși la 1812 prin forța armelor, fiind în concordanță cu afirmația premierului Ion I.C. Brătianu: „Nu putem concepe existența neamului nostru fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa, ca să ne separe de elementul slav (...). Basarabia reprezintă, pentru noi, intrarea casei noastre – în mâna altora, ea ne-ar periclita însuși căminul” (Brătianu 1940, 52).

Delegatul american a stăruit pentru introducerea în tratat a unor clauze foarte stricte privind garantarea drepturilor minorităților. Până la urmă, comitetul a convenit

să se pronunțe pentru recunoașterea provizorie a alipirii Basarabiei la România, la 5 martie, propunere acceptată de reprezentantul Italiei.

Proiectul a fost dat publicității la 11 martie 1919, având următoarea formulare: „Comisia, luând în considerație aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca și argumentele de ordin geografic, etnic, economic și istoric, se pronunță pentru Unirea Basarabiei cu România”.

În mod straniu, însă, când recomandările comisiei au fost aduse la cunoștința Consiliului miniștrilor de externe ai puterilor aliate de la Paris, la 8 mai 1919, secretarul de stat al SUA, Robert Lansing, a obiectat că nu se pot aduce modificări teritoriului Rusiei, fără asentimentul unui guvern legal al acestei țări, pronunțându-se, arbitrar, pentru recunoașterea regimului amiralului Kolceak, invitat să trimită un reprezentant în capitala Franței.

Rezerva diplomatului american era neîntemeiată, deoarece problema Basarabiei nu depindea de Kolceak sau de oricare alt guvern rus, „alb” sau bolșevic, deoarece Basarabia își declarase independența încă de la 24 ianuarie / 6 februarie 1918 și se realipise României prin votul reprezentanților Sfatului Țării la 27 martie / 9 aprilie al acelui an. Din punctul de vedere al dreptului internațional, un distins jurist american, Brown Scott, aprecia că: „Precedentul pentru nașterea Republicii Basarabia era declarația de independență a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său și fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării președintelui Wilson” (Dobrinescu 1991, 79-81).

Comisia pentru problemele românești va aborda, din nou, la 5 martie 1919, problema Basarabiei. Cu acest prilej, Jules Laroche a propus o formulă care a fost acceptată și de reprezentanții britanic, italian și american. Câteva zile mai târziu, la 11 martie, Comisia pentru problemele română și iugoslavă a adoptat un proiect în legătură cu această problemă: „Comisia, luând în considerație aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca și argumentele de ordin geografic, etnic, economic și istoric, se pronunță pentru Unirea Basarabiei cu România” (Brătianu 1940, 52).

Recomandările Comisiei, aprobate de forul teritorial central, au fost supuse atenției Consiliului miniștrilor de externe la 8 mai 1919, la o lună după ce experții își sfârșiseră lucrările. Secretarul de stat american, R. Lansing, a blocat acceptarea unanimă a raportului, obiectând la atribuirea Basarabiei, chiar în condițiile în care experții americani le aprobaseră (Dobrinescu 1991, 80). Diplomatul american a insistat să nu se facă modificări în teritoriul rus, fără consimțământul unui guvern rus recunoscut, și a repetat observațiile lui W. Wilson, din aceeași zi, privitoare la posibilitatea regimului „alb” al lui Kolceak, drept guvern legal pentru a reprezenta Moscova la Conferința de Pace. Kolceak, deși era adeptul integrității teritoriale a fostului imperiu țarist, era dispus să accepte un plebiscit în Basarabia. R. Lansing a subliniat că forumul păcii nu putea decide asupra teritoriului care aparținea unui stat cu care puterile reprezentate n-au fost în război (Spector 1962, 131-132).

În ceea ce privește fundamentul moral și juridic al Unirii Basarabiei cu România și a caracterului reprezentativ al Deciziei Sfatului Țării de la Chișinău, unii reprezentanți dintre cei mai autorizați ai dreptului internațional și-au dat avizul. Între aceștia, și

americanul Brown Scott care scria: „Precedentul pentru nașterea Republicii Basarabiei era declarația de independență a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său și fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării președintelui Wilson” (Diano 1946, 51).

Problema Basarabiei s-a pus din nou, în timpul ședințelor Consiliului Suprem din 1 și 2 iulie 1919, când s-a discutat configurația frontierelor orientale ale României. Delegația Bucureștilor cuprindea pe I.I.C. Brătianu, N. Mișu, C. Diamandi și I. Pelivan, iar cea britanică, având în frunte pe David Lloyd George, mai cuprindea pe A.J. Balfour, H. Nicolson, A.W.A. Leeper și H. Temperley. Reprezentantul Franței, A. Tardieu, a dat citire raportului „Comitetului pentru probleme teritoriale”, care, conform principiului autodeterminării naționale a popoarelor, recunoștea desăvârșirea statală a României și garantarea de către aceasta a drepturilor minorităților, în conformitate cu prevederile Pactului Ligii Națiunilor (Dobrinescu 1991, 81). Au fost audiați, separat, B. Maklakov și I.I.C. Brătianu. Primul ministru român a subliniat că Actele de Unire din martie, noiembrie și decembrie 1918 au exprimat voința națiunii române, într-un mod asemănător cu „consiliile din Polonia, Cehoslovacia și în alte părți” (Brătianu 1940, 55).

Prin scrisori, memorii și discuții purtate cu membri ai delegației americane care negocia pacea de la Paris, sau cu alți diplomați aliați, reprezentanți ai fostului imperiu țarist – Maklakov, Lvov, Sazonov, Ciaikovski, Krupenski – au căutat să pună sub semnul îndoielii caracterul plebiscitar al Deciziei Sfatului Țării de la Chișinău, din martie 1918, eforturile lor nereușind să-i convingă, în totalitate, pe aceștia.

La 26 iulie 1919, Leland Harrison, împreună cu dr. James Brown Scott, Col. U.S. Grant, Douglas Johnson, frații John și Allen Foster Dulles, au abordat – în cadrul unei întruniri americane – problema Dobrogei și a Basarabiei. Cu acest prilej, Johnson a sugerat că drepturile României în Basarabia ar putea fi rezolvate prin „oarecari” concesiuni în Dobrogea. Intervenind, Harrison a considerat că ar fi utilă o consultare a lui Henry White. Delegații englezi, A.W.A. Leeper, Eyre Crowe și Harold Nicolson, nu au fost convinși de „argumentele” unor delegați americani privind un eventual compromis, prin cedarea Cadrilaterului Bulgariei, în schimbul recunoașterii Unirii Basarabiei cu România. În consecință, comisia americană pentru negocierea păcii va adopta, într-un document din 14 noiembrie 1919, în legătură cu chestiunea de mai sus, o poziție similară Angliei și Franței (Dobrinescu 1991, 81).

Chestiunea Basarabiei se va afla în centrul preocupărilor Conferinței Puterilor Aliate și Asociate de la Londra din 3 martie 1920. Participând la discuții, David Lloyd George a observat că Puterile Aliate întotdeauna au fost de acord cu „unirea Basarabiei cu România, argumentele etnice, geografice, ca și politice îndreptându-se în aceeași direcție”. Rezoluția întâlnirii consemna acceptul Puterilor Aliate și Asociate la dorința României, subliniindu-se declarația reprezentanților Sfatului Țării, și făcea cunoscut faptul că recunoașterea acesteia se va face printr-un tratat, de îndată ce condițiile vor fi prielnice (Tilea 1925, 217-218).

La 28 octombrie 1920, Take Ionescu a fost de acord să semneze Tratatul colectiv asupra frontierelor, care stipula recunoașterea granițelor comune între acele state care dobândiseră teritorii de la fosta monarhie dualistă. Consiliul Ambasadorilor, în

schimbul faptului că România a acceptat hotarele cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Cehoslovacia și Polonia, i-a prezentat lui Take Ionescu tratatul care menționa recunoașterea de jure a Unirii Basarabiei cu România. A fost inserat un nou articol în speranța că Tratatul va fi semnat și de SUA. Acesta prevedea că Rusia va semna Tratatul, de îndată ce un guvern al acestei țări, recunoscut de Aliați, va ajunge la putere (Spector 1962, 226).

Tratatul a fost semnat de Imperiul Britanic, Franța, Italia și România, la 28 octombrie, iar peste câteva zile și de reprezentantul Japoniei (Diano 1946, 57), care, în momentul acela, se afla la Bruxelles. În Tratat se recunoștea suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei² (Cretzianu 1954, 5).

În preambulul tratatului din 28 octombrie 1920 între România, pe de o parte, și Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de altă parte, se arăta că unirea cu România este pe deplin justificată „din punct de vedere geografic, etnografic, istoric și economic”, iar populația ținutului și-a exprimat clar „dorința de a vedea Basarabia unită cu România” (Karețki 1993, 126).

În articolul 1, puterile semnatare recunoșteau „suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei”, o comisie compusă din trei membri (un reprezentant al Principalelor Puteri Aliate și Asociate, un reprezentant al României și un altul desemnat de Consiliul Societății Națiunilor, în absența reprezentantului Rusiei Sovietice), urmând să stabilească pe teren linia de frontieră (art.2). Prin art.3 România se obliga „a respecta și a face să fie riguros respectate pe teritoriul Basarabiei (...) stipulațiunile Tratatului semnat la Paris la 9 decembrie 1919 de către Principalele Puteri Aliate și Asociate și România și anume a asigura locuitorilor, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie, aceleași garanții de libertate și de dreptate, ca și celorlalți locuitori din toate ținuturile care fac parte din Regatul României”. Cetățenia română era dobândită de drept de supușii fostului Imperiu țarist, stabiliți pe teritoriul Basarabiei (art.4), iar cei ce nu doreau aceasta puteau opta pentru o alta în decurs de doi ani de la intrarea în vigoare a tratatului (art.5) (Karețki 1993, 127).

Înaltele părți contractante urmau să invite Rusia să adere la tratatul încheiat îndată ce aceasta ar fi avut un guvern recunoscut de ele. Toate problemele pe care eventual le-ar fi ridicat guvernul rus „cu privire la detaliile acestui tratat” urmau să fie supuse arbitrajului Consiliului Societății Națiunilor, „fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde nu vor putea fi supuse discuției” (art.9) (Karețki 1993, 128-129).

Câteva elemente sunt esențiale în legătură cu acest tratat. În preajma încheierii lui, poziția României, prin D.N. Ciotori, era că la viitoarele negocieri bilaterale, aceste țări să recunoască actul de unire al Basarabiei, apreciat de Ciotori mai important decât orice tratat³ (Recunoașterea 1986, 461). În discuțiile cu L.B. Krassin, Ciotori a

² Tratatul va fi ratificat de Marea Britanie la 19 mai 1922, de Franța la 11 mai 1924, de România la 19 mai 1922, de Italia la 7 martie 1927 (România 1983, 40).

³ Raportul D.N. Ciotori din 30 noiembrie 1920 asupra discuțiilor lui cu L.B. Krasin în legătură cu motivele amânărilor tratativelor de pace româno-ruse.

simțit amenințarea rusească dublată de supărarea pe faptul că, în loc să se înțeleagă cu aceștia, se simt „deplin asigurați” prin tratatul semnat cu aliații. Este și motivul pentru care, la 28 octombrie 1920, Ciotori nu a îndrăznit să prezinte propunerea ca Rusia Sovietică să adere la acest tratat, deoarece aceasta „ar fi însemnat ruperea discuțiilor”. El scria primului ministru Averescu, sugerând începerea tratativelor cu rușii, tratative care „ar putea fi rupte oricând”. Ciotori argumenta această conduită, afirmând că în caz de atac rusesc, România nu putea primi ajutor nici de la vecinii slavi, nici de la marile puteri, în condițiile în care B. Kun și Cr. Racovski incitau Moscova la atacarea României. Acesta era contextul în care Ciotori trebuia să pareze acuzațiile lui L.B. Krassin. Acesta spunea: „Noi, comuniștii, nu punem preț pe teritorii și pe frontiere, dar cerem măcar să fim avizați când se cedează un teritoriu care a făcut parte din Rusia cu care puterile din Apus au fost aliate”. Krassin credea că tratatul din 28 octombrie 1920 făcuse României mai mult rău, stârnind ambiția rușilor care se arătau gata să recunoască unirea Basarabiei în condițiile începerii imediate a tratativelor bilaterale.

Oricum, Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 așeza pe o nouă bază relațiile româno-sovietice, din punctul de vedere al normelor dreptului internațional. Semnarea acestui tratat a fost un indiscutabil succes al diplomației românești, deoarece a marcat consacrarea internațională a Unirii Basarabiei cu România. Ea a obținut astfel recunoașterea din partea marilor puteri a dreptului istoric asupra teritoriului cuprins între Prut și Nistru (Stan 1999, 102).

La fel de indiscutabil este și faptul că Tratatul din 28 octombrie 1920, care urma să intre în vigoare numai după ce va fi fost ratificat de toate părțile contractante – Japonia nu l-a ratificat, se știe – înlocuia anevoios lipsa semnăturii Rusiei Sovietice, cu care România nu a avut relații diplomatice până în iunie 1934. Între timp, marile puteri recunoscuseră de jure statul sovietic (Anglia și Franța în 1924 și Italia în 1927; SUA, în noiembrie 1933).

După 18 ani, la 2 septembrie 1938, Al. Cretzranu va alcătui un referat asupra oportunității obținerii ratificării Tratatului din 28 octombrie 1920 de către Japonia. Conform referatului în cauză, ambasadorul Japoniei la Moscova, Shigemitsu, ar fi declarat ministrului Ciuntu (februarie 1938), cât și lui Dianu (iulie 1938) că, „dacă România ar dori, Japonia ar ratifica acum tratatul Basarabiei” (Ciupercă 1996, 39).

Este deosebit de interesantă analiza lui Cretzranu a inconvenientelor acceptării propunerii japoneze. El aprecia inoportună primirea ofertei, sau, dacă ar fi fost acceptată, necesita introducerea clauzei păstrării ei secrete până în momentul indicat de guvernul României. „Am avea astfel asupra Uniunii Sovietice un mijloc de presiune care ar putea deveni folositor la un moment dat”.

Al. Cretzeanu credea că n-ar fi dorit să se creeze, prin primirea ofertei, posibilitatea pentru reprezentantul sovietic de a aminti României faptul că Anglia, Franța și Italia au impus-o să plătească semnătura lor prin acordarea unor despăgubiri considerabile supușilor expropriați în Basarabia (Ciupercă 1996, 39-40). Cretzeanu procedează în final la evaluarea Tratatului din 28 octombrie 1920, afirmând: „dacă privim chestiunea (valoarea tratatului.- N.n.) din punct de vedere strict al dreptului internațional, tratatul Basarabiei are mai mult o valoare morală”, neconținând un *titlu juridic* (deoarece) pentru Rusia „acest tratat constituie un *res inter alios acta*” (Ciupercă 1996, 40).

Completări interesante se găsesc și în *Memoriul confidențial trimis de Nicolae Titulescu regelui Carol al II-lea al României*, referitor la istoricul relațiilor româno-sovietice, la începutul anului 1940 (Titulescu 1992, 48-64). Nicolae Titulescu observa că „Tratatul din 1920 nu ne poate da Basarabia. El are totuși o mare valoare morală. El angajează Marea Britanie și Franța”. Esența politicii lui N. Titulescu în problema Basarabiei, după mărturisirile din acest memoriu, consta în aceea că n-a urmărit *no-vațiunea*, adică înlocuirea semnăturii Angliei și Franței cu aceea a Sovietelor. „Am urmărit *cumulul*. Îl obținusem în 1936. Din nefericire, nu mai cred că România îl posedă actualmente” (Titulescu 1992, 48-64).

Astfel se vedeau lucrurile din perspectiva scurgerii a 18 ani în relațiile bilaterale cu Uniunea Sovietică și în cele intraeuropene. Fragilitatea asigurării României prin Tratatul din 28 octombrie 1920 a ieșit în evidență în timpul conferinței româno-sovietice de la Viena (27 martie – 2 aprilie 1924). Dezbaterile în Parlamentul României în care s-au înfruntat punctul de vedere guvernamental, exprimat strălucit de I.G. Duca și I.I.C. Brătianu și cel al opoziției, rostit mai ales prin Dr. N. Lupu (Dezbaterile 1924, 2990 și urm.), vor pune din nou în evidență dilema conturată imediat după război și rămasă valabilă pe tot parcursul perioadei interbelice: tratative directe cu sovieticii, sau sprijin occidental împotriva lor?

Negocierile României cu Rusia Sovietică în anii 1918–1924:

- Corespondența în privința Basarabiei cu guvernul ucrainean din perioada hatmanului Skoropadski, care a condus la faimoasa Notă a lui Costică Arion, în care se expunea în mod magistral dovada deplină a drepturilor etnice, politice și istorice ale României asupra Basarabiei;
- Negocierea cu același guvern a unui aranjament comercial cu Ucraina lui Skoropadski, rămas caduc prin bolșevizarea Ucrainei;
- Negocierile lui Ciotori din iulie 1920 cu Litvinov la Copenhaga și începutul convorbirilor sale particulare cu Krassin la Londra;
- Negocierile lui Take Ionescu și generalul Averescu din august 1920 cu Cicerin prin radiograme care s-au finalizat prin propunerea din 31 ianuarie 1921, acceptată de ambele părți, de a se întruni o conferință la Reval;
- Negocierile de la Cetatea Albă privitoare la limanul Nistrului;
- Tratatul ministrului Filaliti cu Karahan la Varșovia din septembrie-octombrie 1921;
- Conferința internațională din Genova (9 aprilie – 19 mai 1922) la care au participat delegații României Ionel Brătianu și C. Diamandy;
- Conferința internațională de la Haga din 15 iunie 1922, avându-l ca delegat al României pe C. Diamandy;
- Conferința de dezarmare de la Moscova între Rusia și statele limitrofe, cu prilejul căreia între București și Moscova s-au schimbat radiograme;
- Negocierile lui C. Diamandy cu Gh.V. Cicerin în timpul Conferinței de la Lausanne la 19 decembrie 1922;
- Conferința româno-sovietică de la Viena din 24 martie – 2 aprilie 1924.

Privind retrospectiv istoria interbelică a Basarabiei, lacuna cea mai importantă a Tratatului din 28 octombrie 1920 a constat în absența unui acord prealabil cu Rusia sovietică în această problemă. Protestul vehement al Moscovei în nota din 1 noiembrie 1920, prin care a contestat valabilitatea protocolului basarabean și autoritatea Aliților în problema Basarabiei (Relațiile 1999, 69), va fi doar începutul unei politici care va marca relațiile sovieto-române în perioada respectivă. Insistența diplomației românești în a obține recunoașterea suveranității sale asupra Basarabiei din partea Uniunii Sovietice, cât și intransigența guvernului sovietic în această problemă confirmă valabilitatea concluziei respective.

2. Mișcarea subversivă în Basarabia interbelică.

În mod paradoxal, deși semnarea Tratatului de la Paris a fost salutăată cu multă bucurie de întregul popor român, evenimentul în sine nu a găsit totuși o reflectare în presa vremii pe măsura importanței lui. O primă explicație a acestei situații era dată chiar în acele zile de ziarul „Steagul”, organul Partidului Conservator Progresist. Opinia publică românească – se arăta într-un articol consacrat tratatului din 28 octombrie 1920 – era puțin interesată de această recunoaștere nu pentru că nu-i acorda valoarea pe care o merita, ci pentru că „știa bine că mai curând sau mai târziu ea trebuia să vină cu necesitatea pe care o pretind faptele firese și definitiv împlinite. Românii simțeau așa de mult Basarabia a României, că uitau să se turbure de faptul că recunoașterea unirii ce repara o mare nedreptate nu era încă formal săvârșită” (Calafeteanu 1997, 71).

Alte două elemente vin să adauge – după opinia istoricului Ion Calafeteanu – acestei explicații. În primul rând, era știut încă din timpul vizitei pe care primul-ministru Alexandru Vaida-Voevod o făcuse la începutul anului 1920 la Londra, el primise o confirmare scrisă din partea Puterilor Aliate și Asociate privind recunoașterea unirii Basarabiei cu România. Această știre, larg difuzată în țară și unanim elogiată de opinia publică românească, a făcut ca vestea despre semnarea tratatului din 28 octombrie 1920 să nu aducă pentru opinia publică din România nimic (sau aproape nimic) nou, ci numai să confirme ceea ce toți românii știau deja. În al doilea rând, în perioada imediat anterioară datei de 28 octombrie 1920, în România se desfășurase prima grevă generală a muncitorilor, care a atras asupra sa atenția unei mari părți a opiniei publice (Calafeteanu 1997, 71-72).

O atitudine total diferită față de evenimentul din 28 octombrie 1920 au manifestat autoritățile sovietice de la Moscova. Deși regimul de la Moscova se declarase în teorie pentru dreptul popoarelor la autodeterminare, în fapt el nu era dispus să recunoască acest drept. Politica expansionistă a Rusiei țariste, respectiv, a Uniunii Sovietice contra României, și în general în Balcani, mișcarea subversivă în Basarabia vor deveni principalele cauze ale instabilității politice din acest ținut între anii 1918-1940. Așa cum pe bună dreptate afirmă Mihail Bruhis, „întreaga istorie a Basarabiei între anii 1918-1940 este plină de fapte care confirmă că inițiatorii și inspiratorii luptei împotriva autorităților române, pentru ieșirea Basarabiei din componența României erau, în principal, fie cei originari din mediul jumătății nemoldovenești a populației, fie oameni pregătiți special și strecurați din Rusia în Basarabia” (Bruhis 1992, 201).

Încă din 1919, puterea bolșevică instalată la Moscova a încercat să ocupe Basarabia și Bucovina, realizând în acest scop un plan ce viza o intervenție comună sovieto-ungară. În mod expres, Moscova contesta granițele României, Poloniei, Finlandei și Statelor Baltice, ale căror teritorii au constituit un obiectiv fundamental urmărit cu perseverență în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. Ruperea relațiilor diplomatice, nerecunoașterea unirii Basarabiei cu România, războiul civil din Rusia s-au repercutat negativ asupra stabilității în această zonă a Europei. Granițele României erau adesea încălcate, motiv pentru care s-au înregistrat la hotare numeroase incidente sângeroase (Buzatu 1976, 142-143).

Pentru realizarea vechilor sale intenții de a-și impune dominația în Basarabia, guvernul de la Moscova a recurs la următoarele măsuri:

1. Amplificarea mișcării subversive în regiune, structurând elementele de agitație și propagandă revoluționară. Pregătirea intervenției armate peste Nistru.
2. Agitarea „problemei basarabene” de către diplomația sovietică prin note, telegrame oficiale de protest.

Acțiunile subversive au început încă în decembrie 1918, când a fost creat Biroul Basarabean pe lângă C.C. al P.C. (b) din Rusia, în componența căruia nu intra niciun român (Cretzianu 1954, 4). La Odesa și Kiev, pe lângă comitetele partidului comunist rus, s-au format birouri speciale basarabene, prin intermediul cărora se trimiteau agenți, mijloace și instrucțiuni. La Chișinău a avut loc o conferință regională ilegală de partid, care a ales „Comitetul regional basarabean al P.C. (b) din Rusia”, acesta fiind dirijat de N. Osipov și B. Borisov (Sofronie 1999, 111-113). Pentru Basarabia a fost înființat un stat major special de propagandă revoluționară, cu reședința la Harkov și subreședința la Odesa. Toate instrucțiunile privind activitatea acestuia veneau direct de la Moscova. În scrisoarea Prezidiului Secției din Odesa a Cominternului către Comitetul regional basarabean, în baza indicațiilor primite din centru, se menționa: „În scopul unei activități mai utile, vi se propune să creați un centru de conducere, în care să participe reprezentanții voștri și români. Din partea noastră toate instrucțiunile și mijloacele financiare vor fi transferate către acest centru. Legătura cu Centrul se va putea întreține prin Odesa, prin intermediul tov. Markovici” (Dobrinescu 1987, 45). Bolșevicii încercau să-i atragă pe cei nemulțumiți de partea lor, intenționând în felul acesta să pregătească din punct de vedere moral intervenția armată. De la Moscova se transmitea în acest sens: „Trebuie să împânzim toată Basarabia cu o rețea de celule țărănești la sate și grupuri de uniuni muncitorești la orașe, care să ne susțină” (Cretzianu 1954, 4). În ierarhia formată de bolșevici în Basarabia era o subordonare strictă care permitea Centrului să dirijeze acțiunile comitetelor de partid regionale și locale. Acestea primeau instrucțiunile și finanțele necesare (Dobrinescu 1991, 84). Mișcarea de agitație și propagandă nu și-a atins însă scopul, întrucât marea majoritate a populației nu susținea ideile maximaliste. Concomitent, Rusia sovietică pregătea o intervenție armată în Basarabia. Pentru a motiva trecerea Nistrului, bolșevicii încercau să provoace revolte pentru a invoca pretextul „apărării” celor revoltați (Scurtu 1992, 7).

Pregătirile pentru intervenția armatelor sovietice în Basarabia s-au făcut în Ucraina, din raționamente de ordin strategic. Birourilor basarabene de la Kiev și Odesa li

s-a recomandat să reducă activitatea de propagandă, iar în schimb „să se organizeze unități mici de luptă” (Moraru 1990). Concomitent, comitetele de partid locale din Basarabia trebuiau să organizeze serviciul de informație și contrainformație militară și să cumpere arme (Moraru 1995, 199). Agitatorii îndemnau țăranii să nu se supună „ocupanților” și să se pregătească de rebeliune, „întrucât vor fi ajutați”. În Podolia, la Moghiliiov, s-a format un nou organ conducător al pretinsei revoluții din Basarabia, care urma să înlocuiască directoratele românești.

În cursul lunii ianuarie 1919, Ucraina a lansat o serie de atacuri pe linia Nistrului, în regiunea Hotin. Trupele române din Divizia 9 au reușit să restabilească situația la 1/14 februarie. Concomitent, corpul expediționar francez format din 3 divizii coloniale, condus de generalul d’Anselme, împreună cu două divizii grecești și voluntari polonezi și albgardiști, a acționat în Ucraina de Sud în sprijinul lui Petliura și al generalului Denikin. În urma ofensivei bolșevice, francezii au fost alungați din sudul Ucrainei. Retragerea trupelor aliate din Rusia, în martie 1919, înfrângerea lui Petliura și apropierea armatelor sovietice de Nistru a dat un nou impuls mișcării anarhiste din Basarabia. În timp ce în regiune se pregătea pretinsa „revoluție”, dincolo de Nistru autoritățile sovietice pregăteau ofensiva Armatei Roșii; trecerea Nistrului avea să se efectueze prin Dubăsari, Rezina, Hotin, Grigoriopol și Akkerman (Pădureac 2003, 31).

Propaganda comunistă și pregătirile pentru intervenția armată s-au desfășurat concomitent cu declarațiile oficiale de la Moscova referitoare la Basarabia. Astfel, la 1 mai 1919, prin Nota guvernelor R.S.F.S. Ruse și R.S.S. Ucrainene, România a fost acuzată că nu și-a retras armata din Basarabia conform „Acordului” din 20 februarie / 5 martie 1918, că „a devenit unul dintre focarele contrarevoluției ruse”, că vrea „să răstoarne puterea sovietică din Ungaria”. Nota reprezenta un ultimatum, deoarece se „propunea”: „Evacuarea imediată a trupelor române, a funcționarilor și agenților din întreaga Basarabie” în decursul a 48 de ore, „în caz contrar, ele (Guvernele R.S.F.S. Ruse și R.S.S. Ucrainene. – N.n.) vor considera că dispun de întreaga libertate de acțiune față de România”.

Această Notă a fost făcută publică în mai 1919, în contextul a doi factori:

a) revoltele provocate de bolșevicii ruși și ucraineni în Basarabia pentru „a motiva” intervenția Armatei Roșii;

b) Conferința de Pace de la Paris (Comisia pentru revendicările românești recomanda, la 10 februarie 1919, ca forumul „să recunoască Unirea, deja înfăptuită, a Basarabiei cu România”, iar la 8 februarie Comisia pentru afacerile române și iugoslave, pentru prima dată, a luat în discuție problema Basarabiei, pentru ca la 5 martie 1919 să adopte un proiect în care se proclamă unirea Basarabiei cu România).

Din cauza poziției reprezentanților americani, proiectul a fost amânat. Recunoașterea de către Marile Puteri a Marii Uniri ar fi periclitat intervenția Armatei Roșii. Mai târziu, Gh. Cicerin va afirma: „Trebuia să acționăm, altfel românii li se recunoștea hotarul pe Nistru”.

La 2 mai 1919, guvernul Ucrainei sovietice a înaintat al doilea ultimatum, în care se cerea evacuarea Bucovinei timp de 48 de ore (Pădureac 2003, 31). Notele de la 1 și 2 mai nu au fost puse însă în aplicare. Motivele pentru care Armata Roșie nu a recurs

la o intervenție militară în România au fost expuse la Congresul al VII-lea al Sovietelor, principalul dintre ele fiind „începerea ofensivei lui Denikin, care a sustras forțele republicilor sovietice de la agresiunea împotriva României” (Pădureac 2003, 31).

Puterea Sovietică nu a fost recunoscută de Marile Puteri, de aceea Notele nu aveau un caracter juridic, veneau în contradicție cu adevărul istoric și cu hotărârile forumului păcii. La 25 mai 1919, guvernele R.S.F.S.Ruse și R.S.S.Ucrainene au transmis guvernului României o declarație referitoare la soarta tezaurului român, în care se spunea că „din momentul desființării frontului rus din România, guvernul român a pus mâna pe un imens patrimoniu militar, feroviar și al Crucii Roșii, în final – guvernul Rusiei și Ucrainei își declină orice răspundere pentru soarta valorilor aduse pe timpul guvernului țarist în Rusia” (Husărescu 1996, 248). Guvernul de la Moscova sugera ideea că ar refuza la pretențiile sale teritoriale în schimbul unei recompense economice. Problema tezaurului a fost pusă, astfel, în relație directă cu cea a Basarabiei.

Așadar, cu toate că unirea Basarabiei cu România s-a realizat prin respectarea tuturor formelor legale, inclusiv prin recunoașterea internațională a acestui act, în perioada istorică ce a urmat, până la cel de-al Doilea Război Mondial, Rusia (iar din 30 decembrie 1922 – Uniunea Sovietică), urmând fidel politica imperialistă a țărilor, a acționat în relațiile sale cu România numai de pe poziții de amenințare, de forță și de revanșă, așa cum o dictau „interesele” sale de mare putere nemulțumită de rezultatele Primului Război Mondial, plasându-se prin aceasta în tabăra statelor revanșarde, gata să facă orice pentru răsturnarea sistemului de pace de la Versailles. Deja la mijlocul anilor '20 devenise evident, că „vechile planuri de revoluție mondială n-au fost abandonate la Moscova”, iar „ceea ce se întâmplă e un simplu prolog”: „Rusia Sovietică, - constata un cunoscut ziarist român din perioada interbelică, - nu se angrenează în ritmul european și toate eforturile ei tind, dimpotrivă, de-a atrage Europa în vârtejul ereziei sale”. În viziunea acelui ziarist, situația respectivă se explica „prin fondul întregii politici ruse care își găsește energii de superbă izolare, de ostilitate împotriva a tot ceea ce e european, în chiar străfundurile sufletului rus, în recrudescența spiritului asiatic care animă politica Moscovei” (Titeanu 1929, 24-25).

O probă elocventă a obiectivelor expansioniste ale Uniunii Sovietice față de România o constituie formațiunea statală „Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească”, aprobată de Biroul Politic al PC(b) din Rusia la 25 septembrie 1924, cu specificarea că „în actul formării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești trebuie să se menționeze că frontiera ei de Vest este frontiera de Stat a Uniunii RSS” (Cojocaru 2009, 165-166). Apărută ca urmare a hotărârii sesiunii a III-a a Comitetului Executiv Central din Ucraina, care și-a desfășurat lucrările la 12 octombrie 1924 la Harkov, RASSM cuprindea 11 raioane, 1 oraș (Balta), 4 orașele (Tiraspolul va obține statutul de oraș în 1927), Ananiev, Râbnița și Bîrzula (devenit în 1935 orașul Kotovsk) și 164 soviete sătești. Teritoriul noii republici avea o formă triunghiulară cu baza pe Nistru, pe o întindere de 250 km – delimitarea fiind stabilită din motive politice, care n-au fost dezvăluite pe tot parcursul preparativelor și măsurilor pregătitoare. Capitala republicii a fost la început orașul Balta, iar în 1929 a fost transferată la Tiraspol.

Opinia publică internațională a urmărit cu viu interes mersul creării noii structuri statale în componența Ucrainei Sovietice, determinând cu exactitate semnificația respectivei entități. Astfel, comentând evenimentul separării populației moldovenești într-o formațiune statală autonomă, corespondentul de la Moscova al ziarului „Vossische Zeitung” scria în numărul din 26 octombrie 1924: „Republica Moldovenească, mică pentru moment, urmează la timpul său să se unească cu Basarabia și să formeze o mare republică sovietică în cadrul Uniunii Sovietice. Acesta este înțelesul noii Republici Moldovenești”. „Corriere de la Sera”, din 22 septembrie 1924, releva, de asemenea, că „Republica Moldovenească este destinată să devină un stat de rudenie și un punct de atracție pentru Basarabia. Ea tinde în mod vădit să zdruncine poziția României în Basarabia”. La rândul său, ziarul bulgar „Democraticeski Sgodar”, din 9 decembrie 1924, califica înființarea Republicii Moldovenești, în modul în care a fost făcută, drept o „provocare directă la adresa României”, iar ziarul finlandez „Usi Suomi” arăta că: „Proclamarea Republicii Moldovenești se înfățișează ca un nou atac al Sovietelor împotriva României, făcut cu scopul de a revoluționa populația basarabeană” (Nistor 1995, 67-68).

Mai tranșant în aprecieri, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Gheorghe Tătărescu, în discursul rostit în Camera Deputaților a Parlamentului României din 9 decembrie 1925, pe urmele imediate ale rebeliunii de la Tatar-Bunar, afirma că „Nistrul este hotarul care separă și două lumi, și două concepții de viață”; că regimul sovietic, născut din doctrina comunistă, „nu se poate menține și nu se poate mărgini în hotarele înlăuntrul cărora s-a născut și s-a organizat, el trebuie să se reverse, căci altminteri este amenințat cu moartea”. Anume din aceste considerente, afirma același om politic, „încă din primul ceas, în mintea conducătorilor mișcării comuniste rusești a apărut limpede necesitatea de a se organiza revoluția mondială ca o condiție vitală a dăinuirii statului comunist”, iar crearea în orașele Harkov, Kiev, Odessa, Moghilev sau Kamenet-Podolsk a multiplelor și diverselor centre de acțiune și de propagandă ale Internaționalei a III-a de la Moscova „pentru a se ajunge la o revoluție comunistă în Basarabia”, constituiau probe elocvente ale acestor intenții (Tătărescu 1996, 75-77).

3. August 1939: Uniunea Sovietică „subliniază interesul” față de Basarabia.

Semnarea Tratatului de neagresiune sovieto-german, cunoscut sub numele de Pactul Molotov-Ribbentrop, și Protocolul său adițional secret privind împărțirea sferelor de interese în Europa de Est între cele două state totalitare – Germania nazistă și Rusia comunistă – au fost, conform unor aprecieri recente, „actul de brigandaj” al secolului XX.

„Bomba” anului 1939 n-a fost, precum s-ar putea crede, izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Acesta a fost previzibil din modul de desfășurare a relațiilor internaționale și popoarele, în special din Europa, se așteptau la acest deznodământ. „Bomba” anului 1939 a fost semnarea Pactului de neagresiune sovieto-german și Anexa sa secretă privind împărțirea sferelor de interese în Europa.

Pactul, ținut strict secret atât în URSS, cât și în Germania, a deschis poarta celui mai crâncen măcel cunoscut de omenire. Adolf Hitler l-a vrut pentru obținerea

„spațiului vital” (Lebensraum), a supremației în Europa și chiar dincolo de aceasta, iar Stalin – pentru declanșarea „revoluției comuniste mondiale”, un fel de variantă sovietică a aceluiași „spațiu vital”. Deosebirile ideologice nu au constituit o stavilă în calea apropierii celor două regimuri politice, deși, anterior anului 1939, ele s-au atacat cu vehemență. Atunci când situația internațională a fost favorabilă împărțirii sferelor de interese, ideologiile – nazistă și comunistă – au jucat doar rolul de paravan pentru a ascunde scopurile meschine, antidemocratice, antiumane, imperialiste și criminale (Bold 1998, 12-13).

Inițiativa a aparținut sovieticilor, care la 14 august 1939 au cerut urgentarea negocierilor economice între cele două țări, pentru a trece la dezbaterea unor probleme politice majore. După un intens schimb de note diplomatice, inclusiv între Hitler și Stalin, s-a căzut de acord ca ministrul de externe german, von Ribbentrop, să viziteze Moscova. În consecință, s-a ajuns la încheierea Pactului de neagresiune între Uniunea Sovietică și Germania, document semnat de cei doi miniștri de externe, Vea-ceslav Molotov și Joachim von Ribbentrop, în prezența lui I.V. Stalin, în noaptea spre 24 august, la ora 2.00, purtând însă data de 23 august 1939 (Bold 1998, 141-143).

La prima vedere, prin partea sa făcută publică, Pactul Molotov-Ribbentrop părea un obișnuit tratat de neagresiune încheiat de Uniunea Sovietică cu Germania pe o perioadă de 10 ani, cu posibilitate de prelungire. Prin acest document, cele două părți se angajau să se abțină de la orice violență, de la orice acțiune agresivă una contra celeilalte.

Pactul a fost însă însoțit de un Protocol adițional secret, prin care cele două părți își delimitau sferile de influență în Europa, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Aceste documente au afectat într-o măsură decisivă situația Europei de Est, contribuind în chip hotărâtor la modificarea configurației teritoriilor unor țări din zonă și, deopotrivă, predeterminând schimbarea pentru mai multe decenii a regimurilor politice și social-economice din statele respective.

În ce privea România, protocolul adițional accentua, la punctul 3, „interesul” pe care-l manifesta Uniunea Sovietică pentru Basarabia și „totalul dezinteres” al Germaniei „față de acest teritoriu”. Protocolul adițional a fost păstrat în cel mai strict secret, încât nu a fost cunoscut decât după cel de-al Doilea Război Mondial (Bold 1998, 144-145).

Încheierea Pactului sovieto-german a creat României o situație de o gravitate fără precedent, schimbându-i radical poziția politico-militară și micșorându-i considerabil posibilitatea de a se manifesta în conformitate cu propriile opțiuni. Baza juridică a relațiilor dintre România și URSS – Pactul Ligii Națiunilor, Pactul Briand-Kellogg, Convenția de la Londra pentru definirea agresorului și a agresiunii, principiile care stăteau la baza reluării relațiilor diplomatice, prin schimbul de scrisori Litvinov-Titulescu – în vigoare până în august 1939, a fost, practic, anulat prin protocolul secret la pactul încheiat între Germania și Uniunea Sovietică. Precum releva Al. Cretzianu, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, după semnarea pactului sovieto-nazist, România trăia literalmente în provizorat: „Acum nici o forță nu mai putea sta între noi și formidabilul imperiu, iar destinul ne plasase la frontierele sale. Singura

putere care mai părea capabilă să împiedice expansiunea sovietică era cel de-al III-lea Reich. Dar, în acest moment, Germania era pentru toate intențiile și scopurile aliatul Uniunii Sovietice”.

Apreciat de conducerea stalinistă drept „un punct de cotitură în istoria Europei și nu numai a Europei”, drept un document ce „servește cauza păcii generale”, „reduce câmpul unor posibile ciocniri militare în Europa”, Pactul de neagresiune sovieto-german a condus, în realitate, la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, deoarece deja la 1 septembrie 1939 Polonia era invadată de trupele germane, iar la 17 septembrie – de către cele sovietice.

În primăvara anului 1940, Germania ocupă Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia și Luxemburgul, iar la 14 iunie ocupă Parisul. Profitând de această conjunctură, Moscova adresează, la 14 și 16 iunie 1940, guvernelor Lituaniei, Letoniei și Estoniei cererea de a permite trupelor sovietice să intre pe teritoriile acestor state. Cererile au fost „acceptate”, pentru ca la începutul lunii august, Sovietul Suprem al URSS să „satisfacă rugămintea” țărilor baltice de a intra „în componența URSS”.

La 22 iunie 1940 Franța a capitulat, ceea ce însemna că sosise și „ceasul de restriște” al României, de care vorbea Gh. Brătianu în 1933 (Bold 1998, 324).

4. Iunie 1940: „Partea dominantă a populației din Basarabia este ucraineană” (!).

Profitând de aceeași conjunctură favorabilă, la 23 iunie 1940, V.M. Molotov, ministrul de externe sovietic, l-a informat pe Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că „soluționarea problemei Basarabiei nu mai permite acum nicio amânare. Guvernul sovietic tinde acum, ca și mai înainte, la soluționarea pe cale pașnică, însă este decis să întrebuițeze forța în caz că guvernul român refuză o înțelegere pașnică. Pretenția sovietică se extinde și asupra Bucovinei, care are populație ucraineană” (Moșanu 1993, 16).

În nota de răspuns a Ministerului de externe al Germaniei transmisă Guvernului sovietic se menționa: „Revendicarea de către Uniunea Sovietică a Bucovinei constituie o noutate. Bucovina a fost în trecut o provincie a Coroanei Austriece și este dens populată cu germani. Germania este de asemenea, în mod deosebit, interesată de soarta acestor Volksdeutsche”. Drept răspuns, guvernul sovietic și-a limitat pretențiile la partea de Nord a Bucovinei (Istoria 2003, 567-568).

În acest context, în seara zilei de 26 iunie 1940, la orele 22.00, Molotov i-a înmănat, la Kremlin, ministrului Davidescu Nota ultimativă privind cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (Dobrinescu 1991, 215-218). Șeful diplomației sovietice a spus că l-a chemat „într-o chestiune de importanță principală pentru dezvoltarea relațiilor sovieto-române”, după care a dat citire Notei cu caracter ultimativ. Așa cum Nota ultimativă a fost adresată guvernului României în condițiile în care „slăbiciunea militară a URSS ținea de domeniul trecutului”, iar „situația internațională ce se crease cerea o rezolvare rapidă a problemelor moștenite din trecut” (Dobrinescu 1991, 215-218), alcătuitoarii acesteia nu s-au îngrijit câtuși de puțin de aspectele morale sau/și științifice ale problemei, afirmând că Basarabia ar fi fost „populată în principal cu

ucraineni”, alcătuiind „o unitate seculară (...) cu Republica Sovietică Ucraineană” și constituind, totodată, „o parte din teritoriul Uniunii Sovietice”. Cât privește partea de nord a Bucovinei, aceasta trebuia, pur și simplu, „transmisă” în calitate de „mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi, pricinuite URSS și populației Basarabiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia”. Granița trasată pe o hartă la scara de 1/800.000 cu un creion roșu bont, a cărei urmă acoperea un teritoriu lat de 7 mile, constituie o probă elocventă în această privință (Șișcanu 2007, 85-86).

Davidescu a răspuns lui Molotov că, fără a prejudicia cu nimic decizia Bucureștilor, ține de datoria sa să declare că „argumentele inserate în notă sunt cu totul lipsite de temei”. A expus apoi „drepturile istorice, etnice și politice” care au format „temelia Unirii Basarabiei cu România”, și a subliniat că decizia din martie 1918 „a fost un act al majorității populației basarabene, a cărei voință s-a exprimat în Hotărârea Sfatului Țării”. Diplomatul a contestat faptul că România „ar fi profitat de slăbiciunea militară” a Rusiei sovietice în 1918 și a combătut teza după care Basarabia fusese unită cu Ucraina, expunând împrejurările în care Poarta Otomană a cedat această parte de teritoriu, deși „se obligase a apăra granița pe Nistru a Moldovei”. A amintit, apoi, de tratatul de la Luțk (1711), prin care Petru cel Mare recunoștea, față de Dimitrie Cantemir, „acea graniță”. Reprezentantul Bucureștilor a subliniat, din nou că, „înainte de a ajunge, pentru un secol, sub stăpânirea țarismului, Basarabia a fost cinci secole parte integrantă a patrimoniului românesc”. În ceea ce privește Bucovina, diplomatul a expus „modul cum a fost răpită, în 1775, de Austria și împrejurările în care această provincie, care nu a cunoscut niciodată dominația rusească, a hotărât să se unească cu patria mamă” (Șișcanu 2007, 87-88).

Molotov a respins argumentele lui Davidescu ca necorespunzând „evoluției istorice, nici situației de fapt”. A contestat autoritatea politică a Sfatului Țării și a subliniat, din nou, că partea dominantă a populației din Basarabia ar fi fost de origine ucraineană. S-a referit, apoi, la tratatul din octombrie 1920 care, după opinia sa, nu avea „importanță internațională”. În ceea ce privește Bucovina, Molotov a observat că nu e vorba de întreaga provincie, „ci numai de partea nordică, în care majoritatea populației este ucraineană, legată cu Basarabia. Guvernul sovietic cere această parte a Bucovinei ca despăgubire pentru dominația românească în Basarabia timp de 22 de ani” (Dobrinescu 1991, 215-218).

Așa cum Nota ultimativă sovietică conținea clar amenințarea recurgerii la forță în caz de refuz, guvernul României a fost silit să accepte executarea materială a aceluia ultimatum. Precum menționa prof. Șt. Ciobanu în ședința Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940, „părăsirea Basarabiei de armatele române ar fi cea mai mare crimă națională, căci ea ar însemna să aruncăm populația din Basarabia în brațele unui neam străin și a unui regim pe care nimeni în Basarabia nu-l dorește”. „În împrejurări vitrege create de fatalitatea istorică, am înregistrat – mărturisesc în aceeași ordine de idei primul ministru Gheorghe Tătărescu – o înfrângere”: „Două Consilii de coroană examinaseră întreaga situație și lăsaseră guvernului sarcina să decidă. După o ultimă consultare cu șefii armatei și cu membrii guvernului, am examinat împreună cu suveranul întreaga situație. Examenul a fost dramatic. Maiestatea Sa regele mi-a înmănat

spre contrasemnare decretul de mobilizare generală și și-a oferit spada pentru a apăra în fruntea armatei pământul strămoșesc. În numele destinelor românești am implorat Maiestatea Sa să lase guvernului sarcina să ia răspunderea jertfei ce țara era silită să facă, evacuând provinciile voievodale. N-am putut clinti hotărârea regească și, numai pe temeiul răspunderilor sale constituționale, guvernul a hotărât acceptarea ultimatumului ca singura soluție impusă de rațiune” (Tătărăscu 1996, 64).

5. Trunchierea Basarabiei. Consecințe imediate și de durată ale transformării Basarabiei în RSS Moldovenească.

În ziua de 3 iulie 1940, la termenul indicat de Guvernul sovietic (ora 14.00) (Șișcanu 1993, 64), noua graniță sovieto-română a fost închisă. Depășind linia de demarcație fixată, trupele sovietice au provocat o serie de incidente și lupte locale cu armata română. Parașutiști lansați din avioane au întretăiat retragerea trupelor române înainte de expirarea termenului convenit, oprind trenurile, percheziționând și confiscând lucrurile și valorile refugiaților, dezarmând trupe și ofițeri români și reținând originari din Basarabia⁴ (Istoria 2003a, 338; Șișcanu 1993, 64).

Deja primele metode folosite de regimul sovietic pentru obținerea unei cât mai rapide supuneri a populației din teritoriile ocupate, denotă clar că au fost vizate câteva obiective precise, dinainte stabilite, că a existat un plan pregătit din vreme și o infrastructură introdusă în spațiul dintre Prut și Nistru mai dinainte, care a intrat în acțiune la ordin (Troncotă 1995, 16-20, 31). Omoruri, jafuri, devastări, schingiuiuri, trenuri atacate, preoți batjocoriți și cu limbile tăiate, biserici pângărite, ofense la adresa regilor Ferdinand și Carol al II-lea prin batjocorirea statuilor din Chișinău și Cetatea Albă – toate acestea au evidențiat, în miniatură, planurile diabolice ale administrației sovietice în teritoriile cucerite⁵. Un singur an de stăpânire bolșevică a fost suficient pentru a limpezi lucrurile, pentru a spulbera orice echivoci și pentru a deschide ochii tuturor: „scopurile lor a fost să zdrobească ființa națională a poporului băștinaș, să-i deformeze sufletul prin o ideologie nefirească, să-i distrugă credința”. „Toate au rămas departe de rosturile lor firești și au fost întrebuințate doar ca instrumente pentru realizarea structurii comuniste a Basarabiei, demolând proprietatea, credința și etatizând totul”⁶.

Fiind considerată, în perioada dintre cele două războaie mondiale de conducerea stalinistă a Uniunii Sovietice, drept „un factor uriaș revoluționarizator, care va accelera răsturnarea dominației boierilor și capitaliștilor în întreaga Românie” și „etapă foarte importantă, prin revoluția din România, spre sovietizarea Balcanilor”, sovietizarea Basarabiei înseși urma a fi realizată prin „unirea Basarabiei Sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească și prin ea – cu URSS”. Un proiect identic al preconizatei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești va fi reconfirmat

⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 691, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 39, vol. (v.) I, fila (f.) 11.

⁵ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 39, v. I, f. 11.

⁶ Arhivele Naționale ale României (ANR), București, fond Ministerul de Interne. Direcția Administrației de Stat, II/1941.

de ziarul „Pravda” din 11 iulie 1940, relatând că „suprafața RSS Moldovenești va fi de peste 50 mii km²”, iar populația ei – „de peste 3.700.000 de oameni” (Basarabia 1991, 165). Viitoarea RSS Moldovenească, promitea același organ central al PC(b) din întreaga Uniune, „va deveni un stat cu un teritoriu mai mare decât unele țări europene ca Belgia, Olanda, Elveția”. Așadar, proiectul viitoarei RSS Moldovenești descris în ziarul „Pravda” se încadra perfect în formula anterioară a Kremlinului de „unire a Basarabiei cu RASSM”, deoarece teritoriul Basarabiei interbelice (44.422 km²) și cel al RASSM de până la 28 iunie 1940 (8.500 km²) alcătuiau împreună 52.922 km², iar populația RASSM (599.156 locuitori către anul 1940) sumată la populația Basarabiei de 3.191.016 locuitori la finele anului 1939, constituia un total de 3.790.172 de locuitori (Basarabia 2012, 30-31).

Evenimentele imediat următoare au arătat cu toată claritatea că promisiunile Kremlinului nu coincid neapărat și întotdeauna cu acțiunile sale pe plan politic. În ședința Sovietului Suprem al URSS din 1 august 1940, V. Molotov a declarat că, în legătură cu „alipirea” Basarabiei și Bucovinei de Nord, „frontiera Uniunii Sovietice s-a deplasat spre apus și a ajuns la Dunăre” (Сессия Верховного Совета 1940, 22-32), ceea ce însemna că, pentru moment, poftele teritoriale ale Kremlinului constând în extinderea spațiului geopolitic asiatic în detrimentul celui european, – prin înglobarea marginii de răsărit a României cuprinse între patruleterul Cernăuți, Hotin, Reni și Cetatea Albă (Mehedinți 1941, 258-259), - fuseseră satisfăcute. Cât privește organizarea concretă a noilor achiziții teritoriale în perimetrul imperiului sovietic, problema respectivă a preocupat într-o măsură mai redusă conducerea de la Kremlin, procedându-se însă neapărat în spiritul politicii comune oricărui imperiu – *divide et impera* (Sub povara graniței 1993, 36).

Astfel, Legea URSS „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești” din 2 august 1940 reflecta deja o nouă viziune a Kremlinului asupra configurației celei de-a 13-a republici unionale, stipulând doar „reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească”⁷ (Сессия Верховного Совета 1940, 60-61). Într-o atare formulă, în componența RSS Moldovenești rămâneau doar orașele Tiraspol și Grigoriopol, raioanele Dubăsari, Camenca, Râbnia, Slobozia și Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca ale Basarabiei. Astfel a înțeles Kremlinul să vină „în întâmpinarea doleanțelor oamenilor muncii din Basarabia” și ale „oamenilor muncii din RASSM”.

Mai mult ca atât, elaborarea proiectului privind stabilirea „unei frontiere precise” între RSS Ucraineană și RSS Moldovenească unională a fost lăsat în seama Sovietului Suprem al Ucrainei sovietice și al celui din Moldova sovietică, - ultimul fiind ales abia în ianuarie 1941, când noua graniță moldo-ucraineană fusese deja trasată și legiferată (Istoria 2003a, 361). În condițiile în care Kremlinul considera că populația din teritoriile ocupate trebuie să parcurgă „într-un sroc scurt procesul deșteptării comuniste”, constând în „lichidarea înapoierii deobște culturale a satului, a înrăuririi religiei, cu

⁷ ANRM, F. 2948, inv. 1, d. 10, f. 5.

rămășițele și rețrăirile naționalismului în conștiința oamenilor” (Deșteptarea 1940), iar Basarabia era apreciată de liderii sovietici drept „un străvechi teritoriu al Rusiei” (Советская 1940, 6), „dreptul” stabilirii „frontierei precise” moldo-ucrainene a fost acordat conducerii Ucrainei care, „în partea deșteptării comuniste” s-a dovedit a fi extrem de „avansată”.

Documentele recent publicate atestă că teritoriile răpite de Uniunea Sovietică în iunie 1940 deveniseră terenuri disputate și câmp de propagandă și de acțiune nu numai pentru comuniștii ucraineni, dar și pentru Organizația Naționalistilor Ucraineni (OUN), care preconiza crearea statului ucrainean independent, în care trebuiau să fie incluse – potrivit planurilor acesteia din urmă – atât nordul Bucovinei, cât și Basarabia (Șandru 1997, 86-87). În timp ce cele două grupări din cadrul mișcării OUN pledau fie pentru obținerea sprijinului Berlinului în acțiunea lor de constituire a unei Ucraine independente („melnicștii”), fie pentru reconstituirea statului ucrainean prin forțe proprii („banderiștii”) – ambele considerând Basarabia și nordul Bucovinei ca părți componente ale statului ucrainean independent pe care îl aveau în vedere (Șandru 1997, 87), conducerea Ucrainei sovietice în persoana președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Ucrainene M.S. Greciuha, susținut de N.S. Hrușciiov, a obținut de la Stalin „dreptul de proiectare a frontierei de stat a RSSM” (Moraru 1991, 170-171). Ca urmare a acestei situații, Sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS a examinat – până la adoptarea legii „Cu privire la formarea RSS Moldovenești” – problema „Cu privire la constituirea RSSM și includerea nordului Bucovinei și a județelor Hotin, Akkerman și Ismail ale Basarabiei în componența RSS Ucrainene”, Ucraina obținând, astfel, județele românești Hotin, Cetatea Albă și Ismail cu o populație de 959.115 oameni, din care 272.314 (28,4 %) erau români, iar ucrainenii constituind doar 244.017 (25,4 %) persoane (Basarabia 2012, 31).

Pentru a-și atinge scopurile expansioniste, conducerea bolșevică a Ucrainei – cu acordul celei de la Moscova – a recurs la falsuri grosolane. Astfel, referindu-se la județul Ismail, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Ucrainei M.S. Greciuha afirma că 33,3 % din populație era alcătuită din bulgari și găgăuzi care, „fiind triburi slave”, aveau mai multe lucruri comune în privința modului de viață cu ucrainenii decât cu moldovenii (Petrencu 1999, 37-38). La nord, ca și la sud, hotarul a fost tras în mod arbitrar, fără a se ține cont de structura etnică a teritoriilor, iar 8 raioane din componența fostei RASSM, populate preponderent cu români, au fost trecute fără nicio justificare în componența Ucrainei sovietice.

Este adevărat că, în perioada în care au lucrat comisiile Prezidiului Sovietului Suprem al RSSU și Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM în vederea pregătirii materialelor pentru fixarea hotarelor moldo-ucrainene (2 august – 4 noiembrie 1940), s-a reușit o anumită „îndreptare” a acestora, prin recuperarea câtorva localități care, conform Legii „Cu privire la formarea RSS Moldovenești” erau atribuite Ucrainei (Лазарев 1974, 582). Nu era însă decât o amară consolare, deoarece Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 4 noiembrie 1940 „Cu privire la stabilirea graniței între RSS Ucraineană și RSS Moldovenească” (Pasat 2011, 28) a dat o totală satisfacție pretențiilor teritoriale ale Ucrainei, oficializând spargerea integrității Basarabiei.

Ca urmare, în componența Moldovei sovietice a rămas o suprafață de numai 33,7 mii km² față de 44,4 mii km² pe care a avut-o în perioada interbelică și o populație de 2.467.700 locuitori față de 3.700.000 cât i s-a promis inițial.

Prin acordarea de mari compensații teritoriale ucrainenilor pe seama României, liderii bolșevici de la Kremlin au urmărit obiectivul aservirii definitive a acestora la politica imperialistă a Moscovei. Preluând partea de Nord a Bucovinei, la care se adaugă Hotinul, Ucraina intra în posesia munților, una dintre sursele economice fundamentale ale Moldovei, tăindu-se astfel o punte către leagănul formării poporului român. În privința Sudului RSS Moldovenești, Moscova a urmărit să-i ia acesteia posibilitatea de a avea acces la mare sau la Gurile Dunării, ceea ce îi tempera în fașă eventualele veleități de independență (Constantin 1995, 105-106).

Retragerea precipitată a trupelor române, până la 3 iulie 1940, ora 12.00, înapoia liniei de demarcație fixată de URSS a avut consecințe extrem de negative asupra moralului întregii populații, dat fiind că Armata Roșie instalată pe râul Prut recurgea zilnic la acte de provocare, lăsând impresia că aștepta ordinul de a trece la ocuparea întregii Moldove, pentru a se instala pe linia Carpaților (Scurtu 1994, 24,32).

Astfel, la 9 august 1940, căpitanul portului Galați, comandorul H. Macellariu informa că în Basarabia circulau zvonuri, cum că Sovietele vor ocupa Moldova în 2-3 luni. Refugiații din or. Reni, ajunși la Galați, au confirmat respectivele zvonuri, arătând că întrebarea curentă a soldaților sovietici viza distanța până la munții Carpați⁸. La data evacuării orașului Reni, colonelul Comandamentului detașamentului de parașutiști ar fi afirmat că Sovietele vor ocupa Moldova și vor face joncțiunea cu Bulgaria și Iugoslavia, creând astfel un mare imperiu slav. Zvonurile în cauză erau confirmate de o intensă activitate de lărgire a căilor ferate pentru adaptarea acestora la dimensiunile vagoanelor sovietice⁹.

Referitor la repercusiunile în viața economico-socială a Basarabiei, mărturiile documentare ale martorilor acelor evenimente ilustrează întreg dezastrul și cataclismul social provocat de raptul teritorial sovietic din iunie 1940.

Astfel, o refugiată din târgul Edineț declara că trupele sovietice ridicaseră toate mărfurile de la marile magazine, precum și lucrurile din casele refugiaților în România, transportându-le în Rusia; mai mult ca atât, locuitorii caselor mai mari din centrul târgului au fost trimiși în locuințe de la periferii, iar casele „eliberate” în așa mod erau date în folosința unor indivizi din cadrul noii administrații sovietice¹⁰.

Parohul din comuna Cobâlnea, jud. Orhei, refugiat în ziua de 8 septembrie 1940, mărturisea că în Basarabia „e sărăcie mare. Satul a rămas gol, desculț și flămând”¹¹. La rândul său parohul bisericii din Nisporeni, jud. Lăpușna, menționa că „agricultura, după sistemul de până acum, e pe cale de lichidare, iar poporul va fi silit să treacă la colhoz, pentru că numai membrii anumitelor organizații și a colhozurilor, vor avea

⁸ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 57.

⁹ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 57.

¹⁰ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 52.

¹¹ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 11.

dreptul la cumpărarea lucrurilor de primă necesitate pe preț mai redus, iar ceilalți vor plăti prețuri fabuloase, ceea ce se vede de pe acum. Țăranii, de frica rechizițiilor, și-au vândut lucrurile din casă și vitele pe prețuri mari în bani românești, care n-au avut mai târziu nici o valoare, populația devenind peste noapte săracă, scopul urmărit de sovietici. Starea poporului român este deprimantă”¹². Un alt preot din jud. Lăpușna mărturisea că „Pădurile se exploatează fără milă. Vitele sunt duse la abator pentru tăiere. Lumea trăiește în sărăcie, frică și descurajare. Tineri, – fete și băieți, – sunt amăgiți prin vorbe, încheie contracte și sunt trimiși la scos cărbune în Donbas, de unde nu vor mai veni și astfel Basarabia se pustiește de fiii ei”. Potrivit mărturiilor aceluiași autor, „la o adunare, tovarășul propagandist rosti către oamenii adunați: «fraților tovarăși, cred că fiecare din voi are o rană la inimă, vă rog ieșiți și spuneți ce vă doare și ce ați suferit»; s-a făcut tăcere, nimeni n-a rostit nici un cuvânt de hulă împotriva stăpânirii românești; tovarășul s-a înroșit, s-a îngălbenit și apoi a început să vorbească de armata roșie”¹³.

În privința armatei roșii instalate în Basarabia, Inspectoratul Regional de Poliție Galați relatează, la 11 noiembrie 1940, că „la Sud de Colibași, de-a lungul Prutului, pe muchiile dealurilor basarabene, Sovietele fac organizarea terenului (tranșee și adăposturi)”, iar „locuitorii din satele de pe malul Prutului basarabean nu au voie să se deplaseze în interiorul regiunii basarabene, ci numai în satele de pe malul Prutului care au un regim special, în sensul că sunt lăsați de capul lor. Tineretul de până la 18 ani, băieți și fete din satele basarabene, afară de cel din satele de pe malul Prutului, este trecut în Rusia”¹⁴.

Într-un raport al inspectorului de poliție și siguranță, colonelul Aurel Irimescu, se arată că la 15 august 1940, în Basarabia sosiseră 5 refugiați români, iar la 16 august – alți 35 de refugiați. Aceștia au relatat că „scumpetea a întrecut orice închipuire, nu se mai găsește aproape nimic din articolele de primă necesitate și, dacă în unele părți se mai găsește câte ceva, se vinde cu prețuri fabuloase (1 pereche de ghete cu 8.000 – 12.000 lei, petrolul cu 35-70 lei/kg, cutia de chibrituri cu 20 lei etc.)”. Cei instalați în Basarabia afirmă că toate nevoile și lipsurile se datorau „numai românilor, care în retragerea lor au ridicat totul și au prădat pretutindeni”¹⁵. Potrivit mărturiilor aceluiași refugiați, „realitatea însă este că evreei au ascuns toate mărfurile, iar autoritățile sovietice au ridicat articolele de mai sus, transportându-le în interiorul Rusiei”¹⁶.

Mulți dintre refugiații din Basarabia confirmă faptul că, dacă respectivele „măsurile de prigoană și barbarie vor mai continua, populația de 50-60 % moldovenească va cere repatrierea sau va trece clandestin în România”¹⁷. Se confirmă, în parte, și informațiile mai vechi privind intenția agresivă pe care Rusia o avea față de România. Astfel, unii refugiați români afirmă că au auzit vorbindu-se în rândul

¹² ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 15.

¹³ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 23.

¹⁴ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 53.

¹⁵ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 171.

¹⁶ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 171.

¹⁷ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 172.

ofițerilor și soldaților ruși că, „profitând de slăbiciunea Germaniei, sub aripa căreia ne-am ascuns, dacă nu vom ceda de bună voie Moldova până la Siret, la momentul oportun ei își vor arunca armatele colosului rusesc, care nu se vor opri nici dincolo de București”¹⁸.

Aceeași stare de lucruri constata și un fost funcționar la Inspectoratul V al drumurilor din Chișinău: „Starea de spirit a populației este deplorabilă – nu știe nimeni ce soartă va avea. Se vorbește că majoritatea populației basarabene va fi transportată la Donbas sau la canalul Don și în Siberia”¹⁹. Preotul din comuna Ciulocani, jud. Bălți, menționa în același context, că „populația este nemulțumită din cauza insuficienței alimentației și a îmbrăcăminte. Impozitele prea mari produc mari nemulțumiri – trebuie plătite în 24 de ore de la data comunicării”²⁰. Un alt refugiat, tot din jud. Bălți, menționa că „agricultorii sunt nemulțumiți, pentru că nu vor mai avea pământul lor – toți vor fi încadrați în așa zisele colhozuri, în care vor lucra pentru stat. Țăranii care au avut de la 15 ha în sus, au fost trecuți în rândul așa zișilor „culaci” și sunt lipsiți de aproape toate drepturile, ei și copiii lor”²¹.

În fine, nu însă și în ultimul rând, o studentă la medicină din anul IV, refugiată la 13 septembrie 1940 din Chișinău, menționa: „Câmpurile au rămas nelucrate, nefiind dreptul de proprietate respectat, iar proprietarii mai mari sunt arestați. Satul este condus de un comitet sătesc, compus din cei mai netrebnici oameni, care au deviza: cine până acum a fost cineva, acum nu va fi nimic, iar cine n-a fost nimic, va fi totul”²². Un alt student refugiat din Chișinău mărturisea că „noua reformă agrară prevede livrarea de către țăranii către stat a 75 % din totalul recoltei pe hectar. În caz că recolta era slabă sau distrusă, țăranul era obligat să cumpere de aiurea grâu sau ceea ce semănase și să-și achite impozitul”²³.

Conform datelor Institutului Central de Statistică, ocupând Basarabia, URSS și-a sporit cu 3.626.428 ha terenurile agricole, inclusiv cu 3.031.529 ha terenurile arabile; a mai intrat, de asemenea, în posesia a 28.425 ha de fânețe naturale, a 427.618 ha de pășuni, a 110.582 ha de vii, a 28.274 ha de livezi cu pomi fructiferi și a circa 200.000 ha de păduri.

Anexarea Basarabiei a produs pagube esențiale sectorului zootehnic: în timp ce în iunie 1940 aici funcționau 37 de sindicate de creștere a animalelor, toate acestea au dispărut sub bolșevici, care le-au confiscat întreaga avere și animalele de reproducere²⁴. Conform recensământului animalelor realizat în 1941, imediat după reinstalarea administrației românești în Basarabia, precum și în cursul anului 1942, s-a constatat o

¹⁸ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 172. (Informația inspectorului de poliție și siguranță, colonel Aurel Irimescu).

¹⁹ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 24.

²⁰ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 24.

²¹ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 26.

²² ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 16.

²³ ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 16.

²⁴ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 35.

reducere a numărului cabalinelor de la 407.118 capete în iunie 1940 la doar 274.994 în 1941, a numărului bovinelor – de la 451.161 la 398.500 în aceeași perioadă etc.²⁵

Chiar dacă nu s-au atestat evoluții spectaculoase, industria Basarabiei interbelice a făcut, totuși, progrese notabile între cele două războaie mondiale, astfel încât, la data de 28 iunie 1940, valoarea aproximativă a întreprinderilor industriale existente, calculată în prețurile din ianuarie 1942, a fost de 5.904.560.000 lei. În Basarabia funcționau 581 de cariere, 193 din care aflându-se în proprietatea statului și 388 în proprietate particulară²⁶.

Generalizând consecințele economico-sociale ale primului an de stăpânire bolșevică a Basarabiei, autorii unui volum editat în 1942 sub egida Guvernământului Basarabiei menționau, și pe bună dreptate, că „a fost o experiență dureroasă, plină de jertfe și, poate, cea mai grea din lungul șir de încercări, pe care a avut să le îndure poporul nostru basarabean în cursul dramaticei lui dezvoltări istorice”. Aceasta deoarece, în timp ce în cei 22 de ani de administrație românească așezările tradiționale ale populației Basarabiei au fost Familia, Școala, Graiul, Biserica, Credința, Proprietatea, cu instalarea regimului bolșevic, „toate au rămas departe de rosturile lor firești și au fost întrebuințate numai ca instrumente pentru realizarea structurii comuniste a Provinciei, dărâmând proprietatea și credința și etatizând totul” (Basarabia 1942, 43).

Incapacitatea noii formațiuni statale confecționate din părți asamblate mecanic ale Basarabiei interbelice și ale RASS Moldovenești, de asigurare a viabilității, din punct de vedere social-economic, a celei de-a 13-a republici unionale, a fost constatată de înșiși autorii și conducătorii acesteia.

În anul 1943, la solicitarea lui I.V. Stalin și V.M. Molotov, Institutul de Etnografie al Academiei de Științe a URSS a elaborat, pentru uz de serviciu și cu titlu secret, o „Notă explicativă la harta graniței poporului și limbii moldovenești” (Moraru 1993, 61). Cu toate că respectiva Notă explicativă conținea o serie de teze antiistorice și antiștiințifice privind deosebirea moldovenilor de români și „constituirea moldovenilor într-o națiune deosebită”, autorii moscoviți subliniau apartenența județelor Akkerman și Ismail la statul Moldovei, precum și faptul că Hotinul a fost parte a Principatului Moldovei încă din 1395 (Moraru 1993, 61).

Deja după cel de-al Doilea Război Mondial, în intenția aberantă de „încheiere a măreței reunificări istorice a poporului moldovenesc și a pământurilor sale”, precum și „pentru restabilirea adevărului istoric”, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, F. Brovko (Pasat 2011, 31), a solicitat biroului CC al PC (b) al Moldovei ca, după o analiză minuțioasă a materialelor și documentelor istorice, economice, etnografice și geografice existente, să adreseze CC al PC (b) al URSS și Guvernului sovietic, „propunerea cu privire la reunirea întregului popor moldovenesc și a pământurilor sale într-un stat moldovenesc unitar”. În consecința studierii „unor materiale suplimentare”, secretarul CC al PC (b) al Moldovei, N. Salogor, și președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, N. Koval (Pasat 2011, 31), au adresat, în anul 1946, o scrisoare

²⁵ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 34.

²⁶ ANR, București, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 43-44.

lui I.V. Stalin, în care s-au limitat la a-l ruga „să examineze problema reîntoarcerii în componența RSS Moldovenești a județelor basarabene Hotin, Akkerman și Ismail”.

Liderii comuniști din Moldova sovietică menționau că, în procesul formării RSSM, a fost ignorată „comunitatea, istoric constituită, a teritoriilor Basarabiei, comunitatea economică a județelor de sud, centrale și de nord ale Basarabiei, comunitatea lingvistică, culturală și etnică a populațiilor ce locuiesc în aceste județe” (Moraru 1993, 67-68). Aceeași scrisoare conținea constatarea că „republica este lipsită de porturile dunărene și de cele de la Marea Neagră (Bugaz, Akkerman, Chilia, Ismail, Vâlcov, Reni)”, iar dezmembrarea politico-administrativă a Basarabiei are repercusiuni negative asupra dezvoltării economice și culturale a RSSM (Moraru 1993, 68).

O nouă încercare de reparare a marii injustiții săvârșite de liderii bolșevici de la Moscova și Kiev în vara-toamna anului 1940 se atestă după moartea lui I.V. Stalin, în condițiile în care succesorul acestuia, ucraineanul Nikita S. Hrușciiov, a condamnat sever „cultul personalității”, promițând „revenirea la principiile leniniste” de activitate a PCUS și a statului sovietic”.

Astfel, la 10 iunie 1958, ministrul culturii al RSSM, Artiom M. Lazarev, a adresat conducerii republicii un memoriu confidențial, în care își exprima convingerea că în 1940, în cadrul procesului de trasare a graniței moldo-ucrainene, „au fost comise greșeli regretabile”. În opinia autorului acelui memoriu, greșelile respective fuseseră comise fie „din cauza grabei cu care au fost pregătite materialele pentru sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS”, fie că la baza determinării structurii etnice a teritoriilor trecute în componența RSS Ucrainene „au fost puse unele documente necontrolate și inexacte”, fie că, în definitiv, „la stabilirea frontierei au fost luate în considerare și motive de altă natură” (Moraru 1993, 69-72), necunoscute opiniei publice. Dar faptul cel mai curios, menționa în continuare Artiom Lazarev, este că „aceste greșeli nu sunt corectate nici astăzi, (...) nu se întreprind nici un fel de măsuri în această direcție”. Or, sunt cunoscute numeroase cazuri, când unele republici unionale, în baza unor înțelegeri reciproce, au soluționat frățește probleme de asemenea natură, din care motiv autorul își exprima ferma convingere că, în cazul în care chestiunea respectivă ar fi fost abordată „frățește”, „reprezentanții poporului ucrainean – frate ar fi satisfăcut, fără îndoială, rugămințile poporului moldovenesc” (Moraru 1993, 69).

În fine, odată cu proclamarea perestroikăi gorbacioviste, același istoric a adresat, împreună cu poetul Emilian Bucov, cercetătorul Tudor Ciubotaru și fostul ministru al învățământului public Agripina Crăciun, un Apel către Prezidiul Sovietului Suprem al URSS și președintele acestuia, Andrei Gromâko, „cu marea rugămintă de a examina problema cu privire la hotarele RSS Moldovenești”, sperând în van că „soluționarea pozitivă” a problemei respective va constitui „o nouă dovadă a atașamentului pentru adevăr și omenie”, ce ar fi caracterizat politica națională leninistă a URSS (Moraru 1993, 73).

Evenimentele au demonstrat că Moscova a acceptat, într-adevăr, „politica revizuirii hotarelor”, însă nu în sensul sperat de republicile traumatizate de consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov, ci în cel de revizuire repetată deja a noilor frontiere ale republicilor ex-sovietice, continuând să-și mențină, în cazul Republicii Moldova, prezența militară chiar și în zilele noastre, - în pofida prevederilor dreptului internațional și propriilor angajamente, asumate public și în mod repetat.

BIBLIOGRAFIE:

Basarabia 1942: Basarabia: Un an de muncă românească, Guvernământul Basarabiei, (Chișinău, 1942).

Basarabia 1991: Basarabia: 1940. Redactor-alc. L. Bulat, (Chișinău, 1991).

Basarabia 2012: Basarabia 1812–1947. Oameni, locuri, frontiere, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român, (București, 2012).

Bold 1998: Emilian Bold, Ilie Seftiuc, Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și consecințe, (Iași, 1998).

Brătianu 1940: Gheorghe I. Brătianu, Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I.I.C. Brătianu, (București, 1940).

Bruhă 1992: Mihail, Rusia, România și Basarabia: (1812, 1918, 1924, 1940), (Chișinău, 1992). **Buzatu 1976:** Gheorghe Buzatu, Un capitol de istorie politică – constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar” (1919–1920). În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, 1976, XIII, p. 133-146.

Calafeteanu 1997: Ion Calafeteanu, Politică și interes național în România interbelică, (București, 1997).

Ciupercă 1996: I. Ciupercă, România în fața recunoașterii unității naționale. Repere, (Iași, 1996).

Cojocaru 2009: Gheorghe E. Cojocaru, Cominternul și originile „moldovenismului”. Studiu și documente, (Chișinău, 2009).

Constantin 1995: Ion Constantin, România, Marile Puteri și problema Basarabiei, (București, 1995).

Cretzianu 1954: Al. Cretzianu, La politique de paix de la Roumanie à l'égard de l'Union Soviétique, (Paris, 1954).

Deșteptarea 1940: Deșteptarea politică a cetățenilor noi sovietici (Articolul de fond al ziarului „Pravda” din 20 septembrie 1940). În: Moldova Socialistă, 24 septembrie 1940.

Dezbaterile 1924: Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 19 iunie 1924, p. 2990-2992.

Diano 1946: N. Diano, La principale revendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix. Frontière Nord-Orientale de la Roumanie. La Bessarabie et la Bukovine du Nord, (Paris, 1946).

Dobrinescu 1987: Valeriu Florin Dobrinescu, I.I.C.Brătianu le diplomate. În: Analele Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, I, 1987, p. 47-58.

Dobrinescu 1991: Valeriu Florin Dobrinescu, Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940, (Iași, 1991).

Dobrinescu 1993: Valeriu Florin Dobrinescu, România și sistemul tratatelor de la Paris, (Iași, 1993).

Documente 1995: Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisu. Prefată: Viorica-Pompilia Moisu, (Chișinău, 1995).

Husărescu 1996: Z. Husărescu, Mișcarea subversivă în Basarabia. În: Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie, (București, 1996), p. 233-350.

Istoria 2003: Istoria Românilor. Vol. VIII: România Întregită (1918–1940). Coordonator: Ioan Scurtu, (București, 2003).

Istoria 2003a: Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003. Ed. a III-a rev. și ad. Coord.: Ioan Scurtu, (București, 2003).

Karețki 1993: Aurel Karețki, Adrian Pricop, Lacrima Basarabiei, Editura „Știință”, (Chișinău, 1993).

Marea Unire 1991: Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane. În: „Patrimoniu”, 1991, 4, p. 157-158.

Mehedinți 1941: Simion Mehedinți, Fruntaria României spre Răsărit. În: Revista Fundațiilor Regale, 1941, VIII/ 8-9, p. 250-253.

Moraru 1990: Anton Moraru, Tatarbunar. 1924: răscoală sau export de revoluție. În: Făclia, 1990, 3 iulie.

Moraru 1991: Anton Moraru, Contribuții la istoria formării RSS Moldovenești, în Basarabia: 1940 / Red.-alc. L. Bulat, (Chișinău, 1991).

Moraru 1993: Anton Moraru, Documentele mărturisesc. În: Cugetul, 1993, 5-6, p. 61-73.

Moraru 1999: Anton Moraru, Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1918–1993, (Chișinău, 1995).

Moșanu 1993: Alexandru Moșanu, Basarabia sau jocul nefast al istoriei. În Terra Moldaviae, 1993,1, p. 7-19.

Nistor 1995: Ioan Silviu Nistor, Istoria românilor din Transnistria: organizarea, cultura și jertfa lor, (Galați, 1995).

Pasat 2011: Valeriu Pasat, RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953), (Chișinău, 2011).

Pavel 1993: Teodor Pavel, Recunoașterea internațională a Marii Uniri, în Armata română și Marea Unire. Contribuții la realizarea Unirii și la consolidarea statului național. Îngrijit de dr. Teodor Pavel și dr. Nicolae Ciobanu, (Cluj-Napoca, 1993).

Pădureac 2003: Lidia Pădureac, Relațiile româno-sovietice (1917–1934), (Chișinău, 2003).

Petrencu 1999: Anatol Petrencu, România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial, (Chișinău, 1999).

Recunoașterea 1986: 1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. III, (București, 1986).

Relațiile 1999: Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I (1917–1934). Redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, (București, 1999).

România 1983: România și Conferința de Pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naționalităților. Coordonator: Viorica Moisuc, (Cluj-Napoca, 1983).

Scurtu 1992: Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru, (București, 1992).

Scurtu 1994: Ioan Scurtu și Constantin Hlihor, Complot împotriva României, 1939–1947. Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial, (București, 1994).

Sofronie 1999: George Sofronie, Principiul naționalităților în Tratatul de Pace din 1919–1920. Studiu introductiv, îngrijire de ediție și note Constantin Schifirneț, (București, 1999).

Spector 1962: S.D. Spector, Romania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu, (New York, 1962).

Stan 1999: Constantin I. Stan, Alexandru Gaiță, România și regimul bolșevic din Rusia (1917–1920). În: Destin românesc, 1999, VI/2 (22), p. 98-104.

Sub povara graniței 1993: Sub povara graniței imperiale, (București, 1993).

Șandru 1997: Dumitru Șandru, Bucovina și nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene (1940-1944). În: Destin românesc, 1997, IV/2 (14), p. 86-92.

Șișcanu 1993: Ion Șișcanu, Raptul Basarabiei 1940, (Chișinău, 1993).

Șișcanu 2007: Ion Șișcanu, Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940, (Chișinău, 2007).

Știrban 1994: Marcel Știrban, Politica externă a României în anii 1919–1939. I, (Cluj-Napoca, 1994).

Tilea 1925: V.V. Tilea, Acțiunea diplomatică a României. Noiembrie 1919 – martie 1920, (Sibiu, 1925).

Tătărescu 1996: Gheorghe Tătărescu, Mărturii pentru istorie. Ediție îngrijită de Sandală Tătărescu-Negropontes. Cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, (București, 1996).

Titeanu 1929: Eugen Titeanu, Moscova și politica europeană. În *Generația Unirii*, 1929, 4, 24-25.

Titulescu 1992: Nicolae Titulescu, Basarabia pământ românesc, (București, 1992).

Tratat 1920: Tratat de pace între Puterile Aliate și Asociate și Germania și Protocol, semnate la Versailles la 28 iunie 1919, Imprimeria Statului, (București, 1920).

Troncotă 1994: Cristian Troncotă, 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941. Iadul de peste Prut. În *Magazin istoric*, 1994, XXVIII/3 (324), 16-20, 31.

Лазарев 1974: А.М. Лазарев, Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос, (Кишинёв, 1974).

Сессия Верховного Совета 1940: Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г.: Стенографический отчёт. (Москва, 1940).

Советская 1940: Советская Бессарабия и Советская Буковина. (Москва, 1940).